

خسارت معنوی و روش‌های جبران آن در نظام حقوقی

ایران و مصر

زیبا میرزاآقازاده، اکبر ایمان پور^۲

چکیده:

یکی از اصول‌های مهمی که حاکم بر روابط اجتماعی بشر است می‌توان به اصل ضرورت جبران خسارت‌های وارد شده بر اشخاص به وسیله دیگران یا همان قاعده مسئولیت مدنی اشاره نمود که شامل خسارت‌های مادی و معنوی می‌باشد که در این راستا چه بسا ارزش و اهمیت حقوق معنوی از حقوق مادی بیشتر باشد.

در تحقیق حاضر سعی شده است جایگاه خسارت معنوی در ایران در مقایسه با قانون مدنی مصر به عنوان یکی از قوانین مهم در این زمینه تبیین و تحلیل شود نتایج تحقیق حاکیست در نظام حقوقی ایران در مقایسه با نظام حقوقی مصر، علی‌رغم اینکه در قوانین مختلف به صورت پراکنده به خسارت معنوی اشاره شده اما نظام حقوقی مشخصی برای آن نمی‌توان قایل شد.

کلیدواژگان: ضرر، خسارت معنوی، حقوق مصر، زیان دیده

مقدمه:

خسارتی که در نتیجه فعل زیانبار فردی به دیگری وارد می‌شود ممکن است مادی و یا معنوی باشد. قابل جبران بودن خسارت مادی هرگز مورد تردید نبوده و امری مسلم و حتمی است. از این رو تحقیق حاضر درصدد بررسی جایگاه و روش‌های جبران خسارت معنوی در نظام حقوقی ایران و مصر است. خسارت معنوی از ویژگی خاص خود برخوردار

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، گروه حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران، zybamyrzaaqazadh@gmail.com

۲. استادیار حقوق خصوصی، گروه حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران ak.iman@yahoo.com

است به نحوی که علاوه بر دشوار بودن ارزیابی مالی آن، دارای چنان تنوع و تکثری است که نیازمند مطالعه و تحقیق گسترده است. به طور کلی خسارت معنوی زیانی است که به آزادی و حیثیت افراد و اعتبار اشخاص یا احساسات و عواطف خانوادگی، مذهبی، ملی یا بعد غیرمالی آفریده فکری، هنری، علمی و صنعتی وارد می‌شود یا درد و رنجی است که در نتیجه از دست داد سلامتی جسمی پدید می‌آید یا ناراحتی روانی است که در زیان دیده به جهت کریه شدن چهره او از حادثه‌ای یا از دست دادن عزیز یا ملاحظه درد و رنجش بوجود می‌آید.

اما سوالی که قابل طرح است این است که خسارت معنوی در نظام حقوقی ایران و مصر چه جایگاهی دارد؟ خسارت معنوی در نظام حقوقی دو کشور پذیرفته شده با این تفاوت که در نظام حقوقی مصر به این نوع خسارت در قانون مدنی کشور تصریح شده است اما در نظام حقوقی ایران در قوانین مختلف موضوع خسارت معنوی مورد اشاره قرار گرفته است. شیوه جبران خسارت معنوی در دو نظام به چه صورتی است؟ برای جبران ضرر معنوی شیوه‌های مختلفی پیشنهاد شده که بسته به نوع ضرر مورد استفاده قرار می‌گیرد از جمله اعاده وضع سابق و پرداخت غرامت.

آیا به تبع امر جزایی می‌توان جبران ضرر و زیان معنوی را مطالبه نمود؟ با توجه به ماده‌ی ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری و اصل ۱۷۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران که به این نوع خسارت اشاره نموده‌اند می‌توان بیان کرد که ضرر و زیان معنوی ناشی از جرم جنبه قانونی داشته و قابل مطالبه می‌باشد. در نظام حقوقی مصر نیز پرداخت معنوی برای خسارت‌های فیزیکی و روانی ناشی از جرم، به غیر از مواردی که مستقیماً بر خلاف شرایط زندگی و سلامتی فرد است اما تاثیرگذار بر فرد می‌باشد مورد تایید است.

۱: خسارت معنوی در نظام حقوقی ایران

خسارت معنوی عبارت است از: هرگونه خسارت معنوی در حقوق ایران که در نتیجه مداخله در حقوق مربوط به شخصیت به وجود می‌آید یا مستلزم دخالت در حیطه شخصیت است. به عنوان نمونه دردهای بدنی، اندوه و رنج روحی ناشی از برهم خوردن تعادل شخص، تغییر قیافه، تغییر شکل بدن و اندام‌های آن و ناراحتی ناشی از این تغییر، ترس از بدتر شدن و ترس از مرگ زودرس...

تحمل ضرر در حقوق کنونی منحصر به موردی نیست که شخص نفع مادی را از دست می‌دهد. انسان در برابر لطمه‌های روحی نیز آسیب پذیر است آسیبی که گاه نمودار نیست.

۱-۱- قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹

یکی از مهم‌ترین منابع قانونی که در مواد مختلف به طور صریح از خسارت معنوی نام برده و جبران آن را به طریق مالی نیز پذیرفته است و مورد استناد آرای قضایی بسیاری قرار گرفته است، قانون مسئولیت مدنی است. مواد ۱، ۲، ۹، ۱۰ به صراحت به خسارات معنوی به عنوان یک قسم از خسارات اشاره دارد و مصادیقی از آن را مطرح می‌نماید.

به موجب مواد ۱، ۲، ۸، ۹ و ۱۰ قانون مسئولیت مدنی خسارت معنوی قابل مطالبه است. گرچه قانون مزبور مصوب قبل از انقلاب بوده، از آن جا که نسخ نشده و مخالفت آن با موازین شرعی از سوی شورای نگهبان اعلام نشده است، هم چنان به اعتبار خود باقی است. به موجب ماده ۱ قانون مزبور هر کس بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی‌احتیاطی به جان یا سلامتی یا مال یا آزادی یا حیثیت یا شهرت تجارتي یا به هر حق دیگری که به موجب قانون برای افراد ایجاد گردیده لطمه‌ای وارد کند که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود مسؤول جبران خسارت ناشی از عمل خود می‌باشد. ماده‌ی ۲ نیز مقرر می‌دارد: «در موردی که عمل واردکننده زیان موجب خسارت مادی یا معنوی زیان دیده شده باشد دادگاه پس از رسیدگی و ثبوت امر او را به جبران خسارت مزبور محکوم می‌نماید...» به موجب ماده‌ی ۸ نیز کسی که در اثر تصدیقات یا انتشارات مخالف واقع به حیثیت و اعتبارات و موقعیت دیگری زیان وارد آورد، مسؤول جبران آن است. گرچه در این ماده به صراحت از خسارت معنوی نام برده نشده، بدیهی است که زیان به حیثیت از مصادیق خسارت معنوی است.

ماده‌ی ۹ نیز مقرر می‌دارد: دختری که در اثر اعمال حیله یا تهدید و یا سوء استفاده از زیر دست بودن حاضر به هم خوابگی نامشروع شده، می‌تواند از مرتکب علاوه بر زیان مادی مطالبه‌ی زیان معنوی هم بکند. در نهایت، ماده‌ی ۱۰ مقرر می‌دارد: «کسی که به حیثیت و اعتبارات شخصی یا خانوادگی او لطمه وارد می‌شود می‌تواند از کسی که لطمه وارد آورده است، جبران زیان مادی و معنوی خود را بخواهد.

۲-۱- قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۳۹

در ماده‌ی ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ صریحاً زیان‌های معنوی قابل مطالبه و جبران شناخته شده است. در این ماده آمده است: { شاکي می‌تواند جبران تمام ضرر و زیان‌های مادی و معنوی و ... را مطالبه کند. تبصره‌ی ۱: زیان معنوی عبارت از صدمات روحی یا هتک حیثیت و اعتبار شخصی، خانوادگی یا اجتماعی است. دادگاه می‌تواند علاوه بر صدور حکم به جبران خسارت مالی، به رفع زیان از طرق دیگر از قبیل الزام به عذرخواهی و درج حکم در جراید و امثال آن حکم نماید... }

همین‌طور مطابق مواد ۲۵۵ تا ۲۶۱ همین قانون اشخاصی که در جریان تحقیقات مقدماتی و دادرسی به هر علت بازداشت می‌شوند، چنانچه از سوی مراجع قضایی بی‌گناه

شناخته شوند، می‌توانند خسارت ایام بازداشت خود را از دولت مطالبه نمایند. شخص بازداشت شده باید ظرف ۶ ماه از تاریخ ابلاغ رأی قطعی حاکی از بی‌گناهی خود، در خواست جبران خسارت را به کمیسیون استانی جبران خسارت بدهد و در صورت رد درخواستش می‌تواند ظرف بیست روز از تاریخ ابلاغ، اعتراضش را به کمیسیون ملی جبران خسارت بدهد.

علاوه بر این موارد، در آرای قضایی مختلفی که در سال‌های متفاوت و از جانب حوزه‌های قضایی مختلف صادر شده است نیز مواردی وجود دارد که محاکم در کنار رأی صادره به جبران خسارات مالی یا در کنار تعیین مجازات، به جبران خسارات معنوی هم رأی داده‌اند. بیشتر این آرا در زمینه‌های کیفری و عمدتاً در ارتباط با جرم افترا (نسبت دادن جرمی به دیگری) صادر شده است.

در حوزه‌ی روابط غیرقراردادی نیز پرونده‌ی معروف خون‌های آلوده یکی دیگر از آرای مطرح در خصوص صدور حکم به جبران خسارت معنوی است.

و از جمله آرای جدیدتر صادره در خصوص خسارات معنوی ناشی از نقض تعهدات (در روابط قراردادی) رأیی است با شماره‌ی دادنامه ۰۶۱۷۸۰۱۰۶۱۶۳۱۰۹۹۷۲۱۶۳۱۰۸۸۰ که در سال ۱۳۸۸ صادر شده است و در سال ۱۳۹۱ هم به تأیید دادگاه تجدیدنظر استان تهران رسیده است. خلاصه‌ی این پرونده و رأی صادره در روزنامه‌ی اطلاعات مورخ یکشنبه ۲۴ شهریور ۱۳۹۲ به چاپ رسیده و نقد و تحلیل آن توسط یکی از حقوقدانان در فصلنامه‌ی نقد رأی، شماره‌ی ۳، سال ۱۳۹۲ قابل مشاهده است. در این رأی، یکی از شرکت‌های هواپیمایی ایران به دلیل تأخیر در پرواز، در کنار محکومیت به جبران خسارات مالی، به جبران مبلغی بابت خسارت روحی و معنوی خواهان نیز محکوم شده است.

۳-۱- ماهیت خسارت معنوی

حقوق و سرمایه‌های معنوی همواره مورد توجه بشر بوده و همچون سرمایه‌های مادی در معرض ایراد خسارت قرار داشته‌اند در اندیشه‌ی دینی هتک حرمت انسان توسط خود او یا دیگری به منزله‌ی هتک حرمت الهی تلقی می‌شود. چرا که حرمت او بالاتر از مهمترین حرمت‌های الهی یعنی بیت اهل الحرام دانسته شده است. بنابراین شناسایی حرمت و کرامت انسان ایجاب می‌کند که حقوق و منافع معنوی وی مورد حمایت قرار گیرد. در تعالیم اخلاقی اسلام، مفاهیمی چون غیبت، تهمت، استهزا و..... مبین عنایت حفظ حرمت انسان و برخورد با متجاوز حقوق معنوی او است (نقیبی، ۲۹۱۱ش: ص ۲۱۱) تعریف ضرر معنوی دشوار است. زیرا هم مفهوم ضرر و هم مفهوم معنویت از مفاهیم عامه و بدیهی هستند که با ضوابط منطقی قابل تحلیل نیستند. در تعاریفی که فقها از مفهوم مطلق ضرر ارائه داده‌اند، به برخی از اقسام ضررهای معنوی اشاره شده است. به عنوان مثال، میرزا حسن بجنوردی،

ورود هرگونه نقص به آبرو، جان و هر بعدی از ابعاد وجودی شخصیت انسان را جزو مصادیق ضرر محسوب کرده است (بجنوردی، ۲۰۱۲ق، ج ۲، ص ۱۲) میرفتاح مراغی اگرچه در مباحث قاعده‌ی الضرر بحث مستقلی در مورد ضرر معنوی طرح نکرده، اما آسیب‌هایی را که به جسم انسان و آبروی فرد وارد می‌شود، از انواع مفهوم ضرر بر شمرده است. ایشان اظهار می‌دارد: «هر فعلی اعم از جرح و قطع که باعث ایجاد نقص ظاهری در بدن یا در منافع و در شکل متعارف بدن انسان شود، زیان شمرده می‌شود.» وی علاوه بر اینکه خسارت مالی را از مصادیق ضرر بر شمرده، تجاوز به حقوق ثابت شرعی مردم را مانند حق سبق در اماکن مشترک، مساجد و اماکن مقدسه که گاهی این حق، حقی غیر مالی است و وارد کردن نقص به جسم انسان، هر عملی که باعث درد غیر طبیعی در بدن انسان شود و تعرض به حیثیت را نیز از مصادیق ضرر محسوب نموده است (میرفتاح، ۲۰۱۲ق، ج ۲، ص ۹۰۳) بعضی از حقوقدانان عرب نیز در تعریف ضرر معنوی گفته‌اند:

ضرری است که بر حسن شهرت و اعتبار و معنویات انسان وارد می‌شود؛ نظیر توهین، عیبجویی، مذمت و بدگویی و... همچنین تالمت ناشی از اقدامات قضایی، مانند طرح دعوی نیز ضرر معنوی شمرده می‌شود (نجم جیران، ۲۳۱۲م، ص ۱۱۹) جعفری لنگرودی در این زمینه می‌نویسد: ضرری که به عرض، شرف و حیثیت متضرر یا یکی از اقارب او وارد می‌شود همچون افشای راز بیمار، ضرر معنوی است (جعفری لنگرودی، ۲۹۱۱ش، ص ۱۲۱) برخی از حقوقدانان بر آنند: تعریف زیان معنوی دشوار است و می‌توان گفت صدمه به منافع عاطفی و غیر مالی مانند احساس درد جسمی و رنج‌های روحی، از بین رفتن آبرو، حیثیت و آزادی ضرر معنوی است (کاتوزیان، ۲۹۱۱ش، ج ۲، ص ۲۱۱) در تعریفی دیگر گفته شده: خسارت معنوی، زبانی است که به حیثیت، آبرو یا عواطف و احساسات اشخاص وارد شده باشد. تجاوز به حقوق غیر مالی انسان و لطمه زدن به احساسات دوستی، خانوادگی، مذهبی و درد و رنجی که در اثر حادثه‌ای ایجاد می‌شود نیز خسارت معنوی است و این موارد امروزه می‌تواند مجوز مطالبه‌ی خسارت معنوی باشد (صفایی، ۲۹۱۱ش، ص ۱۱۰) همچنین آورده شده: ضرری که به مال شخص وارد نمی‌شود بلکه ضرری است که در مقابل ضرر مادی است و به مصالح غیر مالی شخص وارد می‌آید (سنهوری، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۱۱) آشوری می‌گوید: خسارت معنوی، ضرر و زیان وارد شده به شهرت، حیثیت و آبرو، آزادی، معتقدات مذهبی، حیات، زیبایی، احساسات، عواطف و عالیق خانوادگی است (آشوری، ۲۹۱۱ش، ج ۲، ص ۱۰۱) برخی برآنند: ضرر معنوی عبارت است از زبانی که به سرمایه‌ی غیر مادی انسان وارد می‌شود. به عبارت دیگر، آسیبی که به حواس ظاهری، احساس، عاطفه، نفس، موقعیت خانوادگی یا شغلی و یا منزلت اجتماعی انسان وارد می‌شود و موجب تأثر درونی یا کاهش اعتبار و ارزش او شود، ضرر معنوی است (العوجی، ۲۳۳۱م، ج ۱، ص ۲۱۱)

۴-۱- دیدگاه‌های حقوقی مطرح در خصوص قابلیت مطالبه‌ی خسارات معنوی

در خصوص قابل مطالبه بودن یا نبودن خسارات معنوی حداقل دو دیدگاه اصلی و عمده در عالم حقوق مطرح می‌شود که بررسی کامل همه‌ی آنها در این نوشتار کوتاه امکان پذیر نیست اما مروری اجمالی بر آنها برای درک بهتر این نوع از خسارات و این که چرا این نوع از خسارات در ابتدا با چالش‌هایی روبه رو بوده‌اند، کمک‌کننده خواهد بود:

۱. برخی معتقدند که خسارات معنوی به طور مطلق قابل جبران نیستند و نباید مورد رأی قرار گیرند. عمده دلیل این گروه عبارت است از این که اولاً به لحاظ نظری، امکان جبران زیان‌های معنوی به هیچ نحو وجود ندارد چرا که این نوع خسارات غیرمالی و نامحسوس‌اند و هیچ ارتباط و سنخیتی با امور مالی ندارند.

ثانیاً از لحاظ عملی و فنی، ارزیابی میزان خسارت معنوی، امری فوق‌العاده دقیق و مشکل است. هیچ ضابطه‌ی عینی مشخصی وجود ندارد تا بر اساس آن میزان دقیق این نوع از خسارات تعیین گردد. به عنوان مثال از بین رفتن آبروی یک فرد چه قدر می‌ارزد؟ یا درد و رنج و صدمات روحی‌ای که یک فرد به خاطر بدریخت شدن، یک عمر باید متحمل شود چه میزان ارزیابی می‌شود؟ ضمن این که این امر ممکن است از یک فرد تا فرد دیگری با توجه به ویژگی‌های آنان متفاوت باشد. همین امور موجب ناهم‌هنگی و متفاوت بودن آراء صادره می‌شود.

ثالثاً از لحاظ اخلاقی، پرداخت پول برای صدمه‌ی وارده بر حیثیت و شخصیت فرد یا عواطف و احساسات و تأملات روحی، امری کاملاً زشت و غیراخلاقی است و جبران حیثیت و اعتبار با پول و امور مادی، توهین به شخصیت بشری تلقی می‌شود.

۲. در مقابل گروه نخست، برخی دیگر معتقدند که خسارات معنوی باید قابل جبران باشند و به ایرادات گروه اول اینگونه پاسخ می‌دهند که: اولاً هدف از جبران خسارت همیشه بازگشت به حالت پیش از وقوع ضرر و جبران کامل نیست. در جبران خسارت معنوی این امکان ایجاد می‌شود که تا حدی معادل آنچه از دست رفته به زیان دیده باز گردد. ثانیاً جبران خسارت منحصر به پرداخت پول و جبران مالی نیست بلکه در هر مورد بر حسب اوضاع و احوال، نوع خسارت، شرایط زیان زننده و زیان‌زننده دادگاه به شیوه‌ی خاصی حکم می‌دهد.

ثالثاً هر چند ارزیابی دشوار و تابع شرایط خاص هر دعواست ولی این مشکل اختصاص به این نوع خسارت ندارد در خسارات مالی نیز گاهی به دلیل استمرار زیان یا معلوم نبودن جنبه‌های گوناگون آن یا دخالت عوامل دیگر امکان ارزیابی دقیق میزان خسارت وجود ندارد ولی دادگاه بر اساس نظر کارشناس، عرف و سیر طبیعی امور به طور ظنی به ارزیابی خسارت می‌پردازد.

و در نهایت مطالبه‌ی خسارت به منظور جبران پاره‌ای از خسارات وارده بر فرد هیچ گونه منافاتی با ارزش‌های اخلاقی ندارد. برعکس عدم جبران این خسارت امری غیراخلاقی و مغایر با ارزش‌های جامعه است و به مراتب زشت‌تر و غیرانسانی‌تر از جبران اینگونه ضررهاست. به علاوه عدم جبران آنها با اصول عقلایی و منطق حقوقی و عدالت نیز مغایرت دارد و از لحاظ اجتماعی سبب افزایش این نوع زیان‌ها در جامعه می‌شود. به علاوه در قوانین اکثر کشورهای جهان و همینطور برخی از اسناد بین‌المللی راجع به خسارت معنوی مقرراتی پیش‌بینی شده است که این امر به نوبه‌ی خود نشان دهنده‌ی تمایل و اتفاق نظر جهانی برای قابل جبران بودن آنها دارد.

۵-۱ شیوه‌ی جبران خسارت معنوی

در حقوق ایران، آنچه از قواعد و اصول حقوقی می‌توان استنباط نمود این است که اگر ضرر معنوی ناشی از فعل زیانبار، فقط به زیان دیده وارد شود، ولی بستگان او تحت تأثیر قرار گیرند، مثل کارگری که در حین انجام وظیفه، به شخص ثالثی توهین کند، که در اینجا ضرر مستقیم به مخاطب توهین وارد شده، ولی بستگان او نیز تحت تأثیر قرار گرفته‌اند، در این موارد فقط کسی که مخاطب توهین است، می‌تواند خواهان جبران خسارت شود نه دیگران؛ زیرا خسارت وارده بر آنها به طور غیر مستقیم است.

شیوه‌های مختلف جبران خسارت در مسئولیت مدنی، در واقع طرق اجرای تعهد مسئول (فاعل زیان) و تابع اهداف مسئولیت مدنی می‌باشند. عمده‌ترین اهداف مسئولیت مدنی در اکثریت قریب به اتفاق نظام‌های حقوقی عبارتست از: جلب رضایت زیان دیده، جبران خسارت و اعاده‌ی وضع پیشین زیان دیده و ممانعت از ارتکاب اعمال خالف نظم اجتماعی توسط سایرین. ویژگی مسئولیت عبارت از این است که تا جایی که دقیقاً امکان پذیر است، تعادل از بین رفته به وسیله‌ی زیان را، مجدداً برقرار سازد و زیان دیده را در وضعی قرار دهد که اگر عمل زیانبار تحقق نمی‌یافت، در آن وضعیت قرار می‌گرفت. البته باید توجه داشت که جبران زیان‌های وارد شده، به گونه‌ای که وضع زیان دیده به صورت پیشین خود برگردد، ممکن نیست. چون زمان به گذشته بر نمی‌گردد، ناگزیر باید تا جایی که عرف می‌داند، ضرر جبران شود (خدابخشی، ۲۹۱۱ش، ص ۲۱۹)

در بیان اینکه نحوه‌ی جبران صدمات معنوی چگونه است باید قایل به تفکیک شد. در برخی از خسارات معنوی پرداخت جریمه الزامی است ولی در برخی از آنها اعاده حیثیت شخص مورد حکم قرار می‌گیرد و در برخی موارد هر دو مجازات یعنی هم پرداخت جریمه و هم اعاده حیثیت مقرر می‌گردد. روش‌های متداول جبران خسارت معنوی بر اساس متون قانونی موجود بدین شرح می‌باشد: یک: موقوف نمودن یا از بین بردن منع ضرر. دو:

عذرخواهی شفاهی از خسارت دیده. (ماده ۱۰ قانون مسئولیت مدنی)، سه: عذرخواهی عملی یا کتبی یا درج مراتب اعتذار در جراید (ماده ۱۰ مسئولیت مدنی) چهار: اعاده حیثیت دیده به هر نحو دیگر. (اصل ۱۷۱ قانون اساسی) پنج: پرداخت مال یا مابه‌ازاء مادی به خسارت دیده (ماده ۱۰ قانون مسئولیت مدنی)

از میان شیوه‌های فوق در متون قانونی به مورد نخست کمتر اشاره شده است. تنها در ماده ۸ قانون مسئولیت مدنی به این شیوه توجه شده است. از عبارت ماده چنین استنباط می‌شود که قانونگذار در مقام بیان روش مناسب جبران خسارت وارده به اعتبارات و حیثیات تجاری یا حرفه‌ای می‌باشد. این مقوله بیشتر در چارچوب خسارات مادی می‌گنجد و تنها موارد نادری از خسارات معنوی را شامل می‌شود به شرط اینکه در اثر تصدیقات یا صدور گواهی‌های غیر قانونی یا نشر مطالب خلاف واقع حیثیت و آبروی کسی در معرض تجاوز قرار گرفته باشد و دوم: از این بابت شخص متضرر گردیده باشد و سوم: از طریق موقوف نمودن عملیات مزبور بتوان رفع خسارت نمود. (ماده ۱۰ قانون مسئولیت مدنی)

موارد دوم و سوم نیز تنها در صدمات معنوی کم اهمیت و جزئی کاربرد دارد و بعضی از آنها موثر است والا خسارات عظیم حیثیتی یا آبرویی یا ناموسی و عاطفی از قبیل بدنام کردن یک فرد یا خانواده، جریحه دار کردن عواطف افراد، وارد کردن فشارهای روحی شدید چگونه از طریق معذرت خواهی یا درج اطلاعیه‌ای در روزنامه و امثال آن جبران یا حتی تعدیل می‌گردد. مورد چهارم نیز با این که ذیل اصل ۱۷۱ ق. اساسی به کار رفته مصداقی جز موارد سه گانه فوق یا مورد پنجم ندارد. بنابراین می‌توان چنین نتیجه گرفت که موثرترین وسیله ممکن جهت جبران خسارات معنوی مورد پنجم یعنی پرداخت مال یا مابه‌ازاء مادی به خسارت دیده است. (کاتوزیان، ۱۳۷۰: ۱۵۴) زیرا در بسیاری از موارد صدمات روحی و عاطفی شدید است کمتر می‌توان با اعتذاری شفاهی یا کتبی رنج و آلام و صدمات روحی خسارت دیده را التیام بخشید و چه بسا تاثیر چندانی بر جراحات درونی اش نگذارد. مجازات‌ها و ضمانت‌های اجرایی کیفی نیز صرفاً برای حفظ نظم اجتماعی و رعایت حقوق عمومی است، در حالی که خسارات معنوی امری خصوصی بوده و پیش بینی شیوه‌های جبران آن به منظور ترمیم خسارات شخصی زیان دیده می‌باشد. بنا براین باید ادعان نمود که هیچ وسیله‌ای موثرتر و کارا تر از پرداخت وجه انتقال مال با رعایت تناسب بین فشارهای روحی وارده و مابه‌ازاء مالی آن نمی‌توان به دست داد. نظام حقوقی در مواردی صریحاً و در مواردی تلویحاً بر این نکته تاکید دارد در ماده ۱۰ قانون مسئولیت مدنی پس از ذکر مصداقی بارز از خسارات مالی به رفع زیان از طریق دیگر... نماید. در این ماده به روشنی جبران مالی خسارت معنوی پیش بینی شده است، اما در موارد ۱، ۲، ۸، ۹ قانون مزبور و اصل ۱۷۱ قانون اساسی به طور ضمنی اشاره دارد. مثلاً در اصل ۷۱ آمده است... در صورت

تقصیر، مقصر طبق موازین اسلامی ضامن است...

۲: خسارت معنوی در نظام حقوقی مصر

در حقوق مصر تعریفی از ضرر معنوی ارایه نشده است از دیدگاه السنهوری، حقوقدان شهیر مصری منظور از ضرر {اخلال به حق یا نفع مالی غیر} است (السنهوری، ۱۳۸۴، ۸۵۴). در تعریف السنهوری البته ضرر معنوی نادیده انگاشته شده و صرفاً به ضرر مادی اشاره شده است. در ماده ۱۷۰ قانونی مدنی مصر از خسارت معنوی به ضرر ادبی تعبیر شده است. به عقیده السنهوری خسارت معنوی که از آن به ضرر ادبی یاد می‌کند وارد شدن ضرر به شرف و اعتبار و عرض و نیز به عاطفه و دل رحمی و شعور است (السنهوری، ۱۹۵۴، م، ج ۱، ۶۸۱) احمد ادریس نیز زیان معنوی را چنین تعریف می‌کند: "زیان معنوی (یا ادبی) زبانی است که بر شعور، احساسات، آبرو، و شخصیت و اعتبار انسان مترتب می‌شود (احمد، ۱۳۷۲، ۳۱۶) برخی دیگر از حقوقدانان مصری، ضرر معنوی را به این صورت تعریف کرده‌اند: {ضرر لایمس الذمه الملیه بل یصیب الشخص فی شرفه او فی سمعته او فی سمعته او مرکزہ الاجتماعی} (کرم، ۱۹۸۷، م، ۳۰۶) ضرری که موجب لطمه به امور مالی شخص نمی‌شود بلکه ضرری که اصابت می‌کند به شرافت و اعتبار و خوش نامی (سمعه) شخص یا به شخصیت و موقعیت اجتماعی شخص آسیب می‌رساند، ضرر معنوی نامیده می‌شود.

۲-۱ روش جبران:

۲-۱-۱ اعاده‌ی وضعیت سابق

اگر جبران خسارت به گونه‌ای باشد که وضعیت زیان‌دیده به شرایط قبل از وقوع خسارت برگردد و زیان‌دیده در شرایطی قرار گیرد که هیچ اثری از خسارت وارده باقی نماند جبران به بهترین و کامل‌ترین نوع تحقق یافته، ولی در عمل به ندرت امکان دارد شرایط زیان‌دیده کاملاً به وضعیت سابق برگردد. به هر حال قدر متیقن اعاده‌ی وضعیت، جبران خسارت به گونه‌ای است که موقعیت زیان‌دیده به وضعیت پیش از ایراد خسارت برگردد به نحوی که زیان وارده محو و منتفی گردد. لذا این روش را به جبران عینی یا امحای زیان نام نهاده‌اند (لورراسا، پیشین، ص ۱۵۰). برخی معتقدند جبران عینی در مسئولیت قراردادی شیوع دارد ولی در مسئولیت ناشی از ضمان قهری به منزله‌ی استثنا است (سعید، ۱۹۸۵، م، ۱۷۸).

در حقوق مصر جبران خسارت به صورت عینی پذیرفته شده است (باز البنانی، ۱۹۸۶، ۲۴۵). سنهوری می‌نویسد: جبران عینی غالباً در مسئولیت قراردادی صورت می‌پذیرد؛ اما می‌توان فروزی از آنرا برای مسئولیت قهری نیز تصور کرد؛ مثل این که شخصی برای اضرار به همسایه و جلوگیری از رسیدن نور و هوا به ملک او، دیواری را در زمین خود بنا کند. در

این مورد، احداث کننده دیوار در برابر همسایه از مسئولیت قهری برخوردار است و باید ضرر وارده را جبران کند. در اینجا جبران خسارت به صورت عینی و با تخریب دیوار اسرت (سنهوری، ۱۹۵۴ م، ج ۱، ۸۶۴) بند دوم از ماده ۱۷۱ ق.م. جدید مقرر می‌دارد: { قاضی می‌تواند با توجه به اوضاع و احوال و به درخواست زیان دیده، خواستار اعاده وضعیت به حالت سابق گردد} اگر جبران خسارت مطابق این شیوه صورت پذیرد زمان و مکان تخمین خسارت در آن جایگاهی ندارد.

۲-۱-۲ پرداخت غرامت

از آنجا که شیوهی جبران کامل یا اعاده وضع در بسیاری موارد امکان پذیر نیست، شیوهی دیگری که معمولاً برای جبران نسبی یا ناقص خسارت برگزیده می‌شود، پرداخت خسارت و یا دادن پول و یا هر نوع مال دیگری و یا انجام فعل و یا ترک فعلی است که به داوری عرف جایگزین مناسب و عادلانه‌ای برای آنچه زیان دیده از دست داده محسوب می‌شود و در غالب موارد بتواند تسلی بخش و ارضا کننده خاطر او باشد. در واقع اگر جبران خسارت به صورت عینی متعذر باشد جبران خسارت به صورت دادن معادل صورت می‌پذیرد. در این روش غالباً نمی‌توان زیان دیده را در عین وضعیت قبل از وقوع فعل زیانبار قرار داد و ناچار او را در مثل و مانند وضعیت قبل از انجام فعل زیانبار قرار می‌دهند (امین، ۱۳۶۲؛ ۱۲۵)

۵۵

در بند دوم ماده ۱۷۱ ق.م. جدید مصر مقرر شده است: {خسارت به صورت نقدی تعیین می‌شود} در این کشور غالباً در دعاوی مسئولیت قهری حکم به جبران خسارت نقدی می‌شود (بدر بلال، ۲۰۰۷؛ ۳۴۵) السنهوری می‌نویسد: {هر ضرری حتی از نوع معنوی آن قابل تقویم به پول است و قاضی به خسارت نقدی حکم می‌کند (سنهوری، ۱۹۵۴ م، ج ۲، ۸۴۲). چنان که ملاحظه گردید در قانون مصر هر دو شیوه خسارت یعنی اعاده به وضع سابق و پرداخت معادل آن به وجه نقد پذیرفته شده، اما نکته قابل توجه این است که در قانون ایران و فقه شیعه و عامه اصل اولی در جبران خسارت، جبران عینی و اعاده وضع به سابق است و پرداخت معادل جنبه استثنایی و درجه دوم دارد، در حالی که با دقت در تبصره ۲ ماده ۱۷۱ قانون مدنی مصر می‌توان دریافت این کشور اصل اولی در جبران خسارت را پرداخت نقدی قرار داده و در صورت درخواست زیان دیده، به جبران عینی حکم داده می‌شود. در رأی شماره ۲۳۴۵ مورخ ۱۶/۱۹۵۸ دادگاه تجدیدنظر مصر تصریح کرده است که جبران خسارت به صورت نقدی است، مگر این که زیان دیده درخواست جبران عینی کند (عرفه، ۱۹۹۴؛ ۳۴)

با عنایت به مواردی که به عنوان جبران خسارت معنوی در حقوق مصر مطرح شده و در مقایسه با حقوق ایرانی می‌توان گفت منظور از جبران عینی در حقوق مصر همان اعاده

وضع سابق در حقوق ایران است به علاوه اینکه دادن مثل نیز در زمره جبران عینی قرار دارد. یکی از روش‌های جبران خسارت معنوی در مصر، جبران خسارت از طریق غیر نقدی است. در این روش جبران خسارت نه از طریق پرداخت وجه نقد صورت می‌گیرد و نه به روش جبران عینی بلکه به جای خسارت وارده به زیان دیده، مسئول حادثه باید کاری انجام دهد که در رفع ضرر نقش داشته و موثر باشد. همچنین زیان‌های معنوی ناشی از ناسزا گویی را می‌توان از همین طریق جبران نمود و حکم به محکومیت خواننده را به دستور دادگاه در جراید منتشر کرد. (السنهوری، ۹۶۷)

نتیجه:

به طور خلاصه می‌توان گفت: کاستن از دارایی شخص و همچنین پیشگیری از فزونی آن، به هر عنوان که باشد، اضرار به شخص است، خسارت معنوی اصطلاح شایع و در عین حال پر ابهامی است که تعیین مصداق و ترسیم دقیق قلمرو آن کار آسانی نیست زیرا با اینکه در متون قانونی متعدد به کاررفته و در نوشته‌ها و تالیفات حقوقدانان مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته اما در هیچ یک از متون تعریف دقیقی از آن ارایه نشده و حقوقدانان در آن اتفاق نظر ندارند.

با وجود آن که در نظام حقوقی ما هنوز تردیدهایی در خصوص پذیرش و صدور رأی برای جبران خسارت معنوی وجود دارد و عمدتاً مصادیق و دامنه‌ی محدودی از این نوع خسارات مطرح و پذیرفته می‌شوند، اما گاهی مطالبه‌ی مکرر یک خواسته از جانب مردم، بر اساس قانون و در مواردی که شرایط مطالبه این نوع از خسارات وجود دارد، می‌تواند به تدریج، رویه‌ای واحد در میان محاکم ایجاد کند تا همه‌ی آنها در صورت وجود شرایط لازم، به جبران خسارت معنوی رأی بدهند و کشور ما هم در این خصوص به استانداردها نزدیک‌تر شود. اما در نظام حقوق مصر به صراحت خسارت معنوی مورد پذیرش قرار گرفته روش‌های جبران آن به اختیار قضات گذاشته شده اما در نظام حقوقی ایران تا حد زیادی میتوان گفت خسارت معنوی و روش‌های جبران آن مهجور واقع شده‌اند و نیاز است تا مجلس با تصویب یک لایحه و با در نظر گرفتن اصل ۱۷۱ قانون اساسی الهامات آن را کاهش داده و بهتر شدن وضع موجود پیرامون این نوع خسارات بپردازد.

منابع:

۱. الماسی، نجادعلی. اژدری، حسن. (۱۳۹۸ بهار). «جایگاه و روش‌های جبران خسارت معنوی در حقوق مصر». سال دوازدهم. چاپ ۶۴
۲. الماسی، نجادعلی. (پاییز ۱۳۹۷). «مطالعه تطبیقی خسارت معنوی در حقوق ایران و مصر از منظر اخلاقی، پژوهش اخلاقی».

۳. افشار، حسن. (۱۳۹۵). «مسئولیت مدنی جبران خسارت معنوی در حقوق ایران». چاپ دوم
۴. اصغری مهرآبادی، مریم. (۱۳۹۶). «جبران ضرر معنوی ناشی از صدمات جسمانی».
۵. حدادی، فاضل. حبیبی تبار، جواد. (اردیبهش ۱۴۰۰). «جبران خسارات معنوی با تاکید بر ماده ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری - بررسی فقهی و حقوقی».
۶. رستمی، حامد. ناصر، مهدی. (۱۳۹۷). «تحلیل حقوقی ماهیت خسارت معنوی و طرق جبران آن در پرتوی آراء فقهی فصل نامه علمی پژوهشی».
۷. صفروپور، رضا. بزمی، علی. (۱۳۹۴). «ضرر مادی و معنوی قابل جبران». چاپ اول
۸. صادقلو، احمد. سرمست، زینب. (۱۳۹۷). «مطالعه تطبیقی ارکان خسارت معنوی در حقوق ایران و فرانسه».
۹. عالم‌زاده، محمد. (۱۳۹۴). «قواعد تعدد سبب ورود خسارت در حقوق مصر و لبنان، پژوهش نامه حقوق تطبیقی»
۱۰. قنبری، محمد امین. (۱۳۹۱). «جایگاه خسارت معنوی در حقوق کیفری و فقه اسلامی». چاپ اول
۱۱. کاتوزیان، ناصر. (پاییز ۱۴۰۰). قانون مدنی در نظم حقوقی کنونی. چاپ ۶۲
۱۲. مراد زاده، حسن. رضوی، فهیمه. (بهار و تابستان ۱۳۹۵). «شیوه‌های جبران خسارت معنوی در زندگی مشترک زوجین».
۱۳. نقیبی، ابوالقاسم. (۱۳۸۸). «خسارت معنوی در حقوق اسلام، ایران و نظام‌های حقوقی معاصر». چاپ دوم
۱۴. نیک دوست، مجتبی. امیریان، امین. (بهار ۱۳۹۶). «آثار حقوقی و کیفری خسارات معنوی ناشی از جرم (مطالعه تطبیقی)». چاپ اول
۱۵. نیک فرجام، زهره. (بهار و تابستان ۱۳۹۲). «جبران خسارت معنوی در فقه و حقوق».

